

насилльству і жорсткому поводженню; організація безпечного дозвілля і відпочинку дітей; створення умов для виявлення лідерів, позитивних якостей особистості; показ гуманних прикладів стосунків і перенесення їх на конкретні ситуації у житті дитячого колективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жижина И. Психологические особенности педагогической фасилитации / И. Жижина, Э. Зеер // Образование и наука. – 1999. – № 2 (2).
2. Роджерс К. Межличностные отношения в фасилитации учения [Электронный ресурс] / К. Роджерс. – Режим доступа : <http://altruism.ru/sengine.cgi/5/7/8/2/4>.
3. Сорочинская О. Новая модель начальной профессиональной подготовки социальных педагогов / О. Сорочинская // Соціальна робота : Теорія, досвід, перспективи. – Ужгород : УДУ, 1999. – Ч. 2 – С. 224 – 227.

Людмила Макарова,
канд. пед. н., доцент,
Алла Макарова,
канд. філос. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ ЩОДО НАСИЛЬСТВА У ШКОЛІ

У статті аналізуються питання методологічних етапів в історії превентивної роботи у школі, її сучасного стану та проблем. Висвітлюються цілі, завдання та принципи профілактичної роботи щодо насильства у сучасній школі.

Liudmyla Makarova,
Alla Makarova

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF WORK TO PREVENT VIOLENCE AT SCHOOLS

The article features the issues of methodological views on history of preventive work at school, it's actual causes and problems. The aims, tasks and principles of preventive work in modern school are highlighted.

Preventus – (від лат. «попереджувальний», «запобіжний») – основне поняття превентивної педагогіки та психології. У широкому розумінні соціально-психологічна профілактика є системою заходів, спрямованих на охорону психічного здоров'я, попередження неблагополуччя у розвитку людини, групи, суспільства; створення психологічних умов, сприятливих для цього розвитку [4].

Одним із пріоритетів державної політики України є здоров'я дітей та молоді. У Положенні про психологічну службу у системі освіти України наголошується, що профілактика і корекція відхилень в інтелектуальному і особистісному розвитку дитини є одним з її центральних завдань, поряд із сприянням повноцінному особистісному інтелектуальному розвитку дітей на кожному віковому етапі, створенням умов для формування в них мотивації до самовиховання і саморозвитку; забезпеченням індивідуального підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення [2, с. 63].

«Профілактика – це своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобіганні конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі, формування в учнів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я» [2, с. 63]. Актуальність ідеї превентивного підходу, як у галузі шкільної практичної психології, так і соціальної педагогіки, потребує сьогодні дослідження різних його аспектів, як теоретико-методологічних, так і практично-прикладних.

Проблеми превенції мають комплексний, мультиаспектний характер. Кожний з аспектів – медико-біологічний, правового захисту, соціально-педагогічний, соціологічний, психологічний – знайшли відображення як у працях класичного, некласичного, так і сучасного постнекласичного періодів. У контексті розвитку практичної психології освіти та її превентивного аспекту мають суттєве значення вітчизняні гуманістичні традиції виховання, що закладені ще за часів Київської Русі та продовжувались і розвивались у літературних творах, трактатах, суспільно-педагогічній діяльності, наукових дослідженнях Г. Сковороди, К. Ушинського, О. Духновича, П. Лєсафта, В. Кашенка, П. Блонського, В. Мясішева, А. Макаренка, С. Щацького, Д. Фельдштейна, В. Ананьєва. За останні роки психологами і педагогами виконано ряд досліджень з проблем діагностики, корекції та профілактики соціальної та педагогічної занедбаності. Цьому присвячені роботи І. Кона, С. Белічевої, Г. Абрамової, Є. Іванова, Г. Мінковського, І. Невського,

В. Оржеховської [3] та О. Пилипенко [5]. Проте існуюча практика не повною мірою вирішує завдання профілактики відхилень у розвитку особистості школярів.

Теоретичні узагальнення, концептуальні положення щодо повноцінного розвитку особистості та принципів превентивної освіти знаходимо у роботах І. Дубровіної [6], А. Шувалова [10; 11], В. Ананьєва [1], О. Васильєвої та Ф. Філатова, В. Слободчикова та Є. Ісаєва [7; 8; 9]. Особливого значення надаємо обґрунтуванню ними теорії психологічного здоров'я особистості, зокрема, психологічного здоров'я дітей [6].

Еволюцію підходів до профілактики, етапи її розвитку розкрив один із сучасних російських вчених В. Ананьєв: «Пафос першого етапу, – пише він, – зводився до залякування... тими або іншими недугами, що неминуче чагують на кожного, хто зловживає, наприклад алкоголем або курінням, або жирною їжею. Найбільш яскравою ілюстрацією вказаного напрямку є лозунг «Один грам нікотину вбиває коня». Ця група концепцій мала, як відомо, малу ефективність. Більш того, такий підхід до пропаганди здоров'я сам формував феномен ятрогенії, навіюючи страх захворювання хронічним недугом... Жити під загрозою бути вбитим вірусом або отрутою, або чимось ще у такому роді – жахливий пресинг, що заважає одержувати задоволення від самого життя. У цьому негативна сторона подібного просвітительства, яке, таким чином, формує у людини уявлення, що життя – це тривалий процес самогубства» [1, с. 6].

Особливостями наступного, другого етапу було звернення до розуму людини, її свідомості. Населенню активно надавали об'єктивну статистику. Роз'яснювали механізми патогенного впливу, пропонували різні моделі здорового способу життя. Ця група концепцій орієнтувалась на особистість.

Сучасний, третій етап розвитку профілактичних концепцій націлений на усунення причин, а не на боротьбу з наслідками. Досвід і наукові дослідження, як стверджує В. Ананьєв, показують, що першопричина, якщо дає поштовх до розвитку різних захворювань і девіантних форм поведінки, виявляється найчастіше у психіці людини. Базовий прогностичний знак розвитку тієї або іншої нозології також лежить у сфері психології». І далі... «рання профілактика як первинна умова розв'язання проблем здоров'я – це сучасний інтегративний підхід, що об'єднує «достатнє і необхідне», напрацьоване на кожному етапі становлення превентології» (Белічева, 2003) [1, с. 7]. Отже, особливістю методичного підходу останнього періоду є акценти на формування мотивації бути здоровим, що передбачає опору на індивідуальні особливості особистості, позитивні якості характеру, ціннісно-сислової сфери, джерела сили «Я» та психологічного здоров'я.

Розвиток превентології, загалом, і психолого-педагогічної профілактики, зокрема, відбувається шляхом взаємодоповнення освіти та охорони здоров'я. «Проблема зміцнення здоров'я дітей та підлітків, забезпечення умов повноцінного розвитку і безпечної освіти, запобігання соціальній, особистісній та моральній деградації підростаючих поколінь починають розглядатися як спільні і пов'язані між собою» [10, с. 19]. А. Шувалов, посилаючись на результати емпіричних досліджень, констатує, що «проблемні стани сучасних дітей все складніше розуміти, виходячи з медико-психологічних, психотерапевтичних і психолого-педагогічних моделей, що склалися...» [8, с. 94]. Йдеться про перегляд деяких теоретичних положень, що не знайшли підтвердження у психологічній та педагогічній практиці. Постнекласичний етап розвитку психології, свідками якого ми є, ознаменувався «рішучим поворотом психологічної науки до сутнісних характеристик людини. Триває активний пошук засобів і умов становлення нової людини: людини як суб'єкта власного життя, як особистості у зустрічі з іншими, як індивідуальності перед лицем Абсолютного буття» [8, с. 11].

Загальна спрямованість профілактичної роботи у школі – формування (актуалізація) тих якостей, що сприяють психологічному здоров'ю учнів з акцентом на життєво важливі навички, оздоровчу активність та здоров'язберігаючу поведінку. Відповідно, важливого значення повинно надаватися світоглядному та ціннісному аспектам формування ідентичності здорової психологічно стійкої людини.

Основний розвивально-профілактичний потенціал психологічних тренінгів та інших сучасних форм профілактики – це нагромадження зразків інтелектуального осмислення та вольового подолання негативних явищ; засвоєння моделей прийняття рішень у ситуаціях невизначеності вибору; формування внутрішніх поведінкових регуляторів, якими є ціннісно-нормативні уявлення, що містять не тільки знання моральних, правових та інших соціальних норм і цінностей, але й певне відношення до цих норм, а також здатність дотримуватися їх у реальній поведінці. На жаль, в організації профілактичної роботи у школі все ще спостерігаються дві протилежні тенденції: одна полягає у надто широкому розумінні змісту психопрофілактики, а інша – в обмеженні проблематики заходів (здебільшого, це стереотипні теми на кшталт «Алкоголь і діти», «Шкідливі звички» тощо). Якщо перша тенденція веде до надмірного ускладнення завдання психологів, то друга – до іншої методичної помилки – невинного спрощення завдань та методів роботи.

Аналіз публікацій у наукових виданнях, нормативних документах, що регламентують діяльність практичних психологів у сфері освіти, результати проведених нами емпіричних досліджень, спостережень дозволяють зробити наступні узагальнення:

– Профілактична робота у школі починається тоді, коли ще немає особливих труднощів у поведінці дитини, житті класу чи групи дітей. Отже, профілактична робота психолога у школі спрямована не стільки на розв'язання поточних, скільки перспективних завдань.

– За своїм змістом психопрофілактична робота повинна охоплювати велике коло проблем, серед яких – шкільна дезадаптація, девіантна поведінка, дисгармонійний розвиток особистості, шкідливі і небезпечні залежності, шкільні неврози та інші форми психологічного нездоров'я;

– Профілактична робота повинна спрямовуватися на запобігання алкоголізації, наркотизації та криміналізації особистості, залучення школярів у деструктивні секти, гральний бізнес, небезпечне соціальне середовище, екстремальні, небезпечні для неповнолітніх форми дозвілля;

– Профілактична робота шкільного психолога, на відміну від психотерапевтичної, повинна мати відчутну виховну спрямованість. Якщо у деяких напрямках психотерапії культивується безоціночне ставлення до клієнта, то для шкільного психолога така позиція не може бути прийнятною.

– У профілактичній роботі в школі обов'язково повинні застосовуватись диференційований, індивідуальний підхід (врахування особливостей окремих груп дітей з різними видами обдарованостей, з акцентуаціями характеру або особистості, дітей групи ризику);

– Психологічний стан дитини безпосередньо пов'язаний із впливом оточення і способом спільного життя. До числа основних ознак дисфункціональних станів дитячо-дорослої спільності належать: бідність або спотвореність базальних умов і духовно-моральних засад життя, недостатність або неадекватність соціокультурних умов розвитку, розмитість та приземленість світоглядних установок природного людського оточення.

– Упродовж дошкільного і шкільного дитинства простором виношування і актуалізації у дитини людських якостей і здібностей є «спів-буттєва спільність» (В. Слободчиков), механізмом розвитку – зовнішня рефлексія і співпереживання, умовами розвитку – діалогічне спілкування і співробітництво у діяльності, засобом морального виховання – особистий приклад і добра порада старших. Тому, стосовно дітей критерії психологічного здоров'я коректніше співвідносити з системою їх зв'язків і відносин з природним оточенням, передусім із значущими дорослими;

– Психопрофілактична робота у школі повинна проводитися у взаємодії таких значущих фігур як вчитель, психолог, соціальний педагог, батьки, представники громадськості.

– Реалізуючи свою профілактичну функцію, психологи повинні орієнтуватись на найновіші досягнення науки, нові концептуальні підходи до виховання і розвитку особистості, що відбивають нові культурно-історичні реалії та особливості нових поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев В. Основы психологии / В. Ананьев. – Спб.: Речь, 2006. – 384 с. – Книга 1. (Концептуальные основы психологии здоровья). – С. 6–7.
2. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / [упоряд. В. Панок, І. Цушко, А. Обухівська]. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 436 с.
3. Оржеховська В. Сучасні орієнтири превентивної педагогіки / В. Оржеховська, О. Пилипенко // Педагогіка і психологія: науково-теоретичний та інформаційний журнал. – 2005. – № 2. – С. 7–24.
4. Пилипенко О. Методологія превентивного захисту особистості від негативних явищ / О. Пилипенко // Збірник наукових праць Київського міжнародного університету. – К.: КМУ, 2009. – Вип. 13. – С. 157–168. – (Серія: Психологічні науки).
5. Пилипенко О. Превентивна освіта в інтеграції класичних педагогічних підходів / О. Пилипенко // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 1. – С. 74–80.
6. Практическая психология образования / под ред. И. Дубровиной. – М.: ТЦ «Сфера», 1997.
7. Слободчиков В. Психология развития человека / В. Слободчиков, Е. Исаев. – М., Школьная пресса, 2000.
8. Слободчиков В. О перспективах построения христиански ориентированной психологии / В. Слободчиков // Московский психотерапевтический журнал. – 2004. – № 4. – С. 5–17.
9. Слободчиков В. Антропологический подход к решению проблем психологического здоровья детей / В. Слободчиков, А. Шувалов // Вопр. психол. – 2001. – № 4. – С. 91–105.
10. Шувалов А. Гуманитарно-антропологические основы теории психологического здоровья / А. Шувалов // Вопросы психологии. – 2003. – № 6. – С. 18–33.
11. Шувалов А. Психологическое здоровье человека / А. Шувалов // Вестник ПСТГУ: IV. Педагогика. Психология. – 2009. – Вып. 4 (15). – С. 87–101.